

مرکز تحقیقات اسلامی

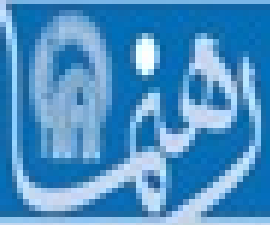
اصفهان

گامی

عمران
علیه السلام

www.ghaemiyeh.com
www.ghaemiyeh.org
www.ghaemiyeh.net
www.ghaemiyeh.ir

استان اصفهان و قم
معاونت فرهنگی و اجتماعی

فرزند یک اهانت است

رضا و جلیله مند

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

رهنما ۹۵ (فرزند یک امانت است)

نویسنده:

رضا وظیفه مند

ناشر چاپی:

انتشارات آستان قدس رضوی - به نشر

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۷	رهنما ۹۵ (فرزند یک امانت است)
۷	مشخصات کتاب
۸	اشاره
۱۱	فرزند یک امانت است!
۱۱	عوامل و روش های مؤثر در تربیت فرزندان
۱۳	درآمد
۱۷	۱. تعریف تربیت دینی
۱۸	۲. عوامل و زمینه های مؤثر بر تربیت دینی
۱۸	اشاره
۱۹	۲.۱. اراده
۲۲	۲.۲. فطرت الهی
۲۵	۲.۳. عوامل مافوق طبیعی
۲۸	۲.۴. تعامل وراثت و محیط
۳۳	۲.۵. خانواده
۴۱	۲.۶. مدرسه
۴۵	۲.۷. گروه همسالان
۴۸	۲.۸. نهادهای دینی و فرهنگی
۴۸	۲.۹. وسایل ارتباط جمعی
۵۲	۳. روش های تربیت اسلامی
۵۲	اشاره
۵۲	۳.۱. روش های خاص
۵۲	اشاره
۵۳	۱.۳.۱. روش های ایجاد

۵۷	.....	۲.۳.۱. روش های اصلاحی
۶۳	.....	۳.۲. روش های عام
۶۳	.....	اشاره
۶۳	.....	۱.۳.۲. قصه و داستان گویی
۶۶	.....	۲.۳.۲. روش موعظه و نصیحت
۶۹	.....	نتیجه گیری
۷۰	.....	برای مطالعه بیشتر
۷۱	.....	درباره مرکز

رهنما ۹۵ (فرزند یک امانت است)

مشخصات کتاب

سرشناسه : وظیفه مند، رضا، ۱۳۵۹ -

عنوان و نام پدیدآور : فرزند یک امانت است: عوامل و روشهای موثر در تربیت فرزندان / نویسنده رضا وظیفه مند ؛ «به سفارش « معاونت تبلیغات و ارتباطات اسلامی» آستان قدس رضوی».

مشخصات نشر : مشهد: انتشارات قدس رضوی، ۱۳۹۱.

مشخصات ظاهری : ۵۲ص. ۱۰×۱۵س م.

فروست : رهنما؛ ۹۵.

شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۲۹۹-۰۷۸-۵

وضعیت فهرست نویسی : فیبا

یادداشت : واژه نامه.

یادداشت : کتابنامه.

موضوع : تربیت خانوادگی -- جنبه های مذهبی -- اسلام

شناسه افزوده : موسسه انتشاراتی قدس رضوی

شناسه افزوده : آستان قدس رضوی. معاونت تبلیغات و ارتباطات اسلامی

رده بندی کنگره : BP۲۵۳/۴/و۶ف۴ ۱۳۹۱

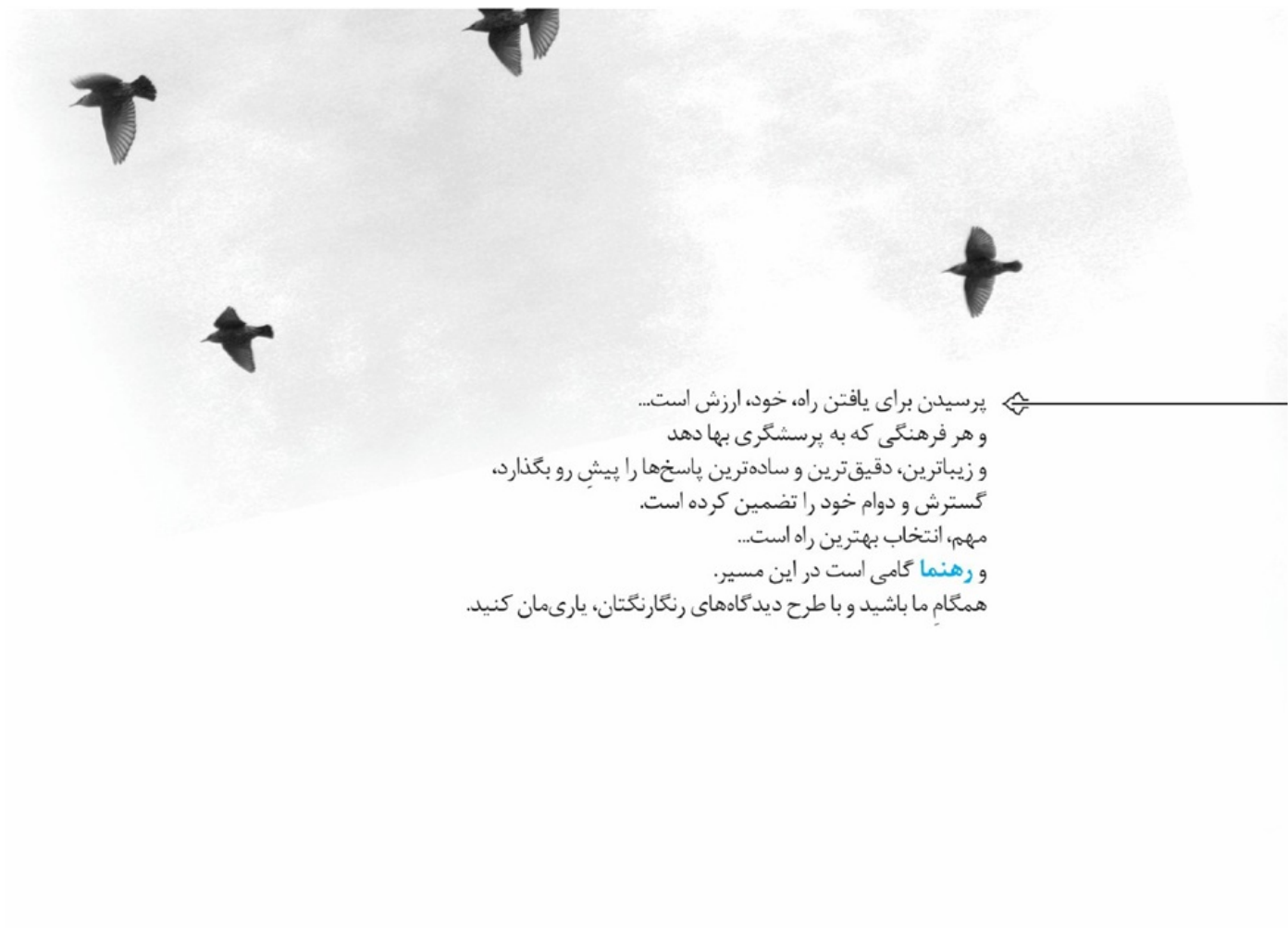
رده بندی دیویی : ۲۹۷/۶۴۴

شماره کتابشناسی ملی : ۳۰۵۴۶۱۵

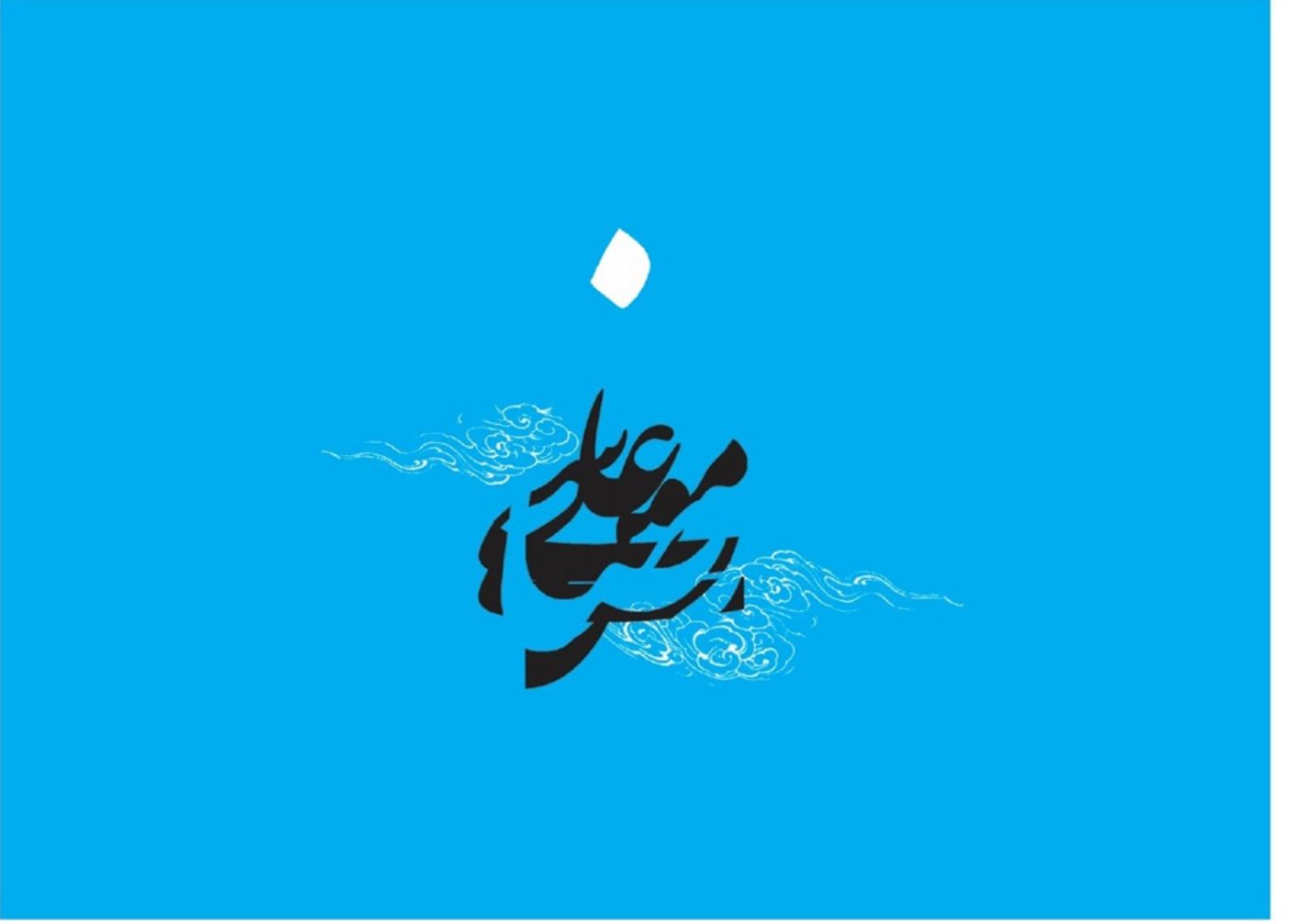
ص: ۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پرسیدن برای یافتن راه، خود، ارزش است...
و هر فرهنگی که به پرسشگری بها دهد
و زیباترین، دقیق‌ترین و ساده‌ترین پاسخ‌ها را پیش رو بگذارد،
گسترش و دوام خود را تضمین کرده است.
مهم، انتخاب بهترین راه است...
و **ره‌نما** گامی است در این مسیر.
همگام ما باشید و با طرح دیدگاه‌های رنگارنگتان، یاری‌مان کنید.

فرزند یک امانت است!

عوامل و روش های مؤثر در تربیت فرزندان

اگر دغدغه دارِ پرسش های زیرهستید، این کتاب برای شماست:

۱. تربیت دینی به چه معناست؟

۲. عوامل و زمینه های مؤثر در تربیت فرزندان چه می باشد؟

۳. خانواده، همسالان، مدرسه، رسانه و... چه نقشی در تربیت فرزندان دارند؟

۴. برای تربیت درست فرزندانمان چه روش هایی وجود دارد؟

ص: ۵

اهمیت و ضرورت تربیت انسان بر کسی پوشیده نیست. هیچ مکتب و مذهب یا گروهی نیست که اهمیت و ضرورت تربیت انسان را انکار کند. متأسفانه، در جهان کنونی که رفتار انسان در قالب فناوری رفتار و مهندسی ژنتیک شکل می‌گیرد، زندگی اخلاقی بشر در اثر تزلزل نظام‌های ارزشی و انحلال مبانی و مقدسات در معرض تهدید قرار گرفته است؛ به این صورت که انسان عقاید پایدار و استوار دینی را از دست داده و با بحران‌های گوناگون درونی و بیرونی مواجه است. در این بین، بحران معرفت دینی از همه مهم‌تر و بدتر از آن، بحران تربیت دینی است.

تنها راه فرار از این بحران‌ها، روی آوردن به خویشتن خویش، یعنی فطرت اصیل و احساس درونی حقیقت جوست. به همین سبب، در بخش تعلیم و تربیت، به دو مقوله تربیت دینی

و نقش دین در تربیت اقبال فراوانی نشان داده اند. پرداختن به مباحث تربیت دینی برای ما به این سبب ضرورت دارد که اکثر قریب به اتفاق جمعیت کشورمان مسلمان و حکومت آن نیز اسلامی است. از سوی دیگر، در روایاتی که به دست ما رسیده است، ائمه معصوم بر مسئولیت تربیت دینی تصریح کرده اند.

امام سجاد در رساله حقوق، در بیان حقوق و مسئولیت های والدین می فرماید: **وَ أَنْتَكَ مَسْئُولٌ عَمَّا وَلَّيْتَهُ مِنْ حُسْنِ الْأَدَبِ وَ الدَّلَالَةِ عَلَى رَبِّهِ عَزَّوَجَلَّ وَ الْمَعُونَةِ عَلَى طَاعَتِهِ؛** (= بدان که تو مسئول نیکو تربیت کردن فرزند خود و راهنمایی او به سوی خدا و کمک کردن او برای اطاعت از خدا هستی).^(۱)

همچنین امام خمینی نیز در مناسبت های مختلف، بر تربیت دینی فرزندان تأکید می کردند؛ برای مثال، در دیدار با جمعی از معلمان فرمودند:
«باید توجه داشته باشید که

ص: ۸

۱- . شیخ صدوق، کتاب من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ص ۶۱

این بچه هایی که پیش شما هستند، تربیت دینی بشوند»^(۱)

با تمام اهمیت و ضرورتی که جوامع بشری برای تربیت دینی قائل اند، اختلافاتی در اهداف و روش های تربیتی وجود دارد. این اختلافات، مکاتب فکری و دینی مختلف را بر آن داشته که هر یک به تناسب اهداف و اصول و ارزش های خود، شیوه ای برای تربیت دینی فرزندان خود در پیش گیرند. در این نوشتار، سعی می کنیم در حد توان و گنجایش، با بهره گیری از منابع دینی و پژوهش های انجام شده در حوزه تعلیم و تربیت و روان شناسی و علوم مرتبط دیگر، دسته ای از عوامل و روش های مؤثر در زمینه تربیت دینی را مطرح سازیم.

ص: ۹

۱- امام خمینی، صحیفه نور، ج ۸، ص ۹۲.

۱. تعریف تربیت دینی

تربیت دینی مجموعه رفتارهای عمدی و هدف دار، به منظور آموزش گزاره های معتبر دینی به افراد دیگر است؛ به نحوی که آن افراد در عمل و نظر، به آن آموزه ها متعهد و پایبند شوند. (۱) ناگفته پیداست که در جریان تربیت دینی، لازم است مربی به نقش هدایتگرانه خود آگاه باشد؛ همچنین نظارت مستمری بر روند پیشرفت تربیت دینی اعمال کند، به گونه ای که همیشه مراقب این باشد که در فرایند تربیت و پرورش، چه آثاری بر فرد تحت تربیت (متربی) می گذارد. مربی باید متوجه موانع قطعی یا قرار گرفته بر سر راه فرد تحت تربیت یا موانع احتمالی باشد؛ ضمن اینکه به این نکته اساسی نیز توجه داشته باشد که هر نوع تربیت دینی متضمن نوعی آموزش دینی است.

ص: ۱۱

۱- ۱. محمد داوودی، تربیت دینی، چ ۶، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۹، ص ۲۶.

مهم ترین عواملی که در تربیت دینی فرزندان مؤثرند، عبارت اند از: ۱. عوامل درونی: اراده، فطرت، داشته های ارثی؛ ۲. عوامل بیرونی: خانواده، مدرسه، دوستان، رسانه های جمعی و نهادهای فرهنگی و دینی؛ ۳. عوامل فوق طبیعی: امدادهای الهی و اخلاص های شیطنانی. نقش کلیدی و اصلی در تربیت دینی فرزندان، برعهده عوامل درونی است و عوامل بیرونی در رتبه بعدی قرار دارند. در میان عوامل بیرونی نیز به ترتیب، خانواده و مدرسه و تلویزیون نقش اصلی را در شکل گیری شخصیت دینی کودکان دارند؛ اما کم کم، نقش مدرسه و گروه دوستان و همسالان پررنگ تر می شود. رسانه های جمعی، نظیر روزنامه ها و کتاب ها و مجلات نیز نقش خود را به صورت غیرمستقیم و به وسیله عوامل تربیتی دیگر، در تربیت دینی فرزندان ایفا می کنند.

منظور از اراده و اختیار، به صورت دو واژه مترادف، نوعی توانایی روانی ویژه انسان است که شخص براساس آن می تواند در قلمرو خاصی، تأثیرات زیستی و محیطی را به سلطه خویش درآورد و با گزینش خود، رفتار و مسیر رشد خویش را آگاهانه انتخاب کند. با توجه به این مفهوم، روشن است که برخی از ابعاد انسان به صورت طبیعی و خود به خود رشد می کنند و اراده در فرایند رشد این دسته از ابعاد، به طور مستقیم نقشی ندارد. این ابعاد عبارت اند از: رشد در مرحله پیش زادی و رشد سیستم عصبی و رشد جنبه های فیزیولوژیک؛ اما رشد در گروهی دیگر از ابعاد وجودی انسان، به گونه ای است که اراده فرد در آن نقش دارد. (۱)

از دیدگاه قرآن، تأثیر همه عوامل محیطی و تا حدی وراثتی، مشروط به اراده و اختیار

ص: ۱۳

۱- علی مصباح و دیگران، روان شناسی رشد با نگرش به منابع اسلامی، ج ۱، دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۴، ص ۲۴۵.

انسان است و بدون اراده و اختیار انسان، عوامل دیگر کارایی نخواهند داشت.^(۱) امام جعفر صادق در روایتی به این مطلب اشاره می‌کنند که اطاعت و عصیان ارادی است؛ همچنین ویژگی‌های بیولوژیک و فیزیولوژیک را از قلمرو اختیار خارج می‌دانند.^(۲) به هر حال، انسان موجودی است که توانایی مقاومت در مقابل عوامل بیرونی و درونی را دارد و به دنبال آن، می‌تواند محیط را به طور کلی یا جزئی تغییر دهد.

امروزه، انسانی که قرن‌ها تسلیم محیط طبیعی زمین بوده، به تدریج در پرتو علم و دانش خود، در برابر وضعیت محیط مقاومت کرده است و توانسته تا حد چشمگیری محیط را به نفع خود تغییر دهد. انسان تا حدی پیش‌رفته که توانسته است وضعیت جسمانی خود را با تغذیه صحیح و فراهم کردن بهداشت و عوامل دیگر، به گونه‌ای مناسب تغییر دهد که بتواند

ص: ۱۴

۱- ۱. انسان، ۴؛ مائده، ۱۰۰.

۲- ۲. محمدباقر مجلسی، بحارالانوار، ج ۵، ص ۵۹.

بیشتر زنده بماند و وظایف خود را بهتر انجام دهد. روان شناسی امروز نیز به گونه روزافزونی به اختیار و اراده، به عنوان ویژگی روانی خاص انسان پرداخته که نقش تعیین کننده در رفتار و رشد انسان دارد؛ لذا تعدادی از انگیزه های عالی انسان را توصیف کرده است که ویژگی شان این است که به انسان اختصاص دارند و اراده نیز نقش عمده ای در شکوفایی آن ها دارد. این انگیزه های عالی شامل انگیزه پیشرفت و انگیزه قدرت و انگیزه کمال می شود.^(۱)

عوامل محیطی و به خصوص، عناصر فرهنگی نقش بسزایی در رشد اراده دارند و بخشی از عوامل لازم آن هستند. اسلام به این عناصر فرهنگی به شکل برنامه های تربیتی و دستورالعمل های اخلاقی و حقوقی و نیز آداب و رسوم اجتماعی اشاره کرده است؛ برای مثال، اسلام با سفارش به برخی فرائض مذهبی که ماهیت آن ها خودداری از ارضای فوری برخی

ص: ۱۵

۱- . علی مصباح و دیگران، پیشین، ص ۲۴۹.

تمایلات و نیازهای سطحی است، نظیر روزه، به تقویت اراده و اختیار کمک می‌رساند. (۱) البته در این باره نباید از تفاوت‌های فردی و جنسیتی در رشد اراده غفلت کرد؛ زیرا از برخی دستورالعمل‌های اسلامی می‌توان این نکته را استفاده کرد که رشد اراده و مبادی آن در دختران، زودتر از پسران اتفاق می‌افتد؛ به گونه‌ای که آنان را از نُه سالگی، به اعمال ارادی خاصی، همچون روزه گرفتن و اطاعت از فرامین الهی موظف کرده است.

۲.۲. فطرت الهی

قطع نظر از برشمردن فطریات انسانی، آیات و روایات متعددی بر این نکته دلالت دارد که انسان از فطرتی الهی برخوردار است. در قرآن کریم، خداوند خطاب به ابراهیم می‌فرماید: «فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ...»؛ (= پس روی

ص: ۱۶

خود را با گرایش تمام به حق، به سوی این دین کن، با همان سرشتی که خدا مردم را بر آن سرشته است. آفرینش خدا تغییرپذیر نیست. (۱)

این آیه به صراحت بیان می کند که رو کردن به دین با فطرت حق گرا، درواقع، پیروی کردن از فطرت الهی و عمل به مقتضای الهی است.

پیامبر اکرم نیز فرموده اند: كُلُّ مَوْلُودٍ يُوَلَّدُ عَلَى الْفِطْرَةِ فَأَبَوَاهُ يَهُودَانِهِ وَيُنَصْرَانِهِ وَ يُمَجْسَانِهِ؛ (= هر مولودی بر فطرت «الهی» متولد می شود و این پدر و مادر اویند که او را یهودی و نصرانی یا مجوسی می کنند.) (۲)

بدین ترتیب، فطرت الهی از دیگر عواملی است که در شکل گیری رفتارها و باورها و نگرش های انسان تأثیر دارد؛ لذا شایسته است در تربیت دینی، تلاش هایی برای بیدارسازی فطرت انسان صورت گیرد و مربیان از تحمیل فکری و فیزیکی خودداری کنند؛ زیرا زمانی

ص: ۱۷

۱- ۱. روم، ۳۰.

۲- ۲. محمدباقر مجلسی، بحارالأنوار، ج ۵۸، ص ۱۸۷.

به تحمیل نیاز است که برای انسان، ارزشی خلاف خواست فطری وی ترسیم شود. در ادامه، به نکاتی چند دربارهٔ بُعد فطری اشاره می‌کنیم:

۱. کارآیی فطرت تا زمانی است که خطری آن را تهدید نکند و مانعی راه را بر آن نبندد و عوامل رشددهندهٔ آن فراهم شود؛ و گرنه ارزش های فطری نهفته در انسان شکوفا نمی‌شود یا حتی پس از شکوفایی، احتمال پژمردگی آن وجود دارد.

۲. در سیر تربیت، سه گروه از خطرات متناسب با ابعاد سه گانهٔ انسان، شکوفایی ارزش های فطری را در مربی و فرد تحت تربیت تهدید می‌کند: خطر اول، خطری است که به شکل جهل یا غفلت یا تضاد شناختی بروز می‌کند و با بُعد بینشی انسان سروکار دارد؛ بنابراین ارزش، هرچند فطری باشد، نیازمند تبیین برای روشن شدن مصادیق آن است. بر این اساس، ابهام در هدف و ناآشنایی با مسیر هدایت و ندانستن مصداق صحیح ارزش ها موجب سردرگمی و گاه، انحراف می‌شود. خطر دوم، به بُعد گرایشی انسان مربوط است و موانعی،

همچون هوا و هوس، عشق کاذب، جاذبه های دروغین و سراب ها را شامل می شود. بسیار اتفاق می افتد که فرد در شناسایی مصالح خود مشکلی ندارد؛ اما در تضاد انگیزه ها قربانی می شود و از نقطه ای ناصواب سر در می آورد. خطرسوم، به بُعد کنشی انسان مربوط است، به گونه ای که فرد به رغم داشتن شناخت و انگیزه، به دلیل سستی و تبلی اقدامی نمی کند.

۲.۳. عوامل مافوق طبیعی

از نگاه اندیشمندان مسلمان، عالم هستی به دو بخش تقسیم می شود: عالم غیب و عالم شهود. عوامل ماورای طبیعی، همچون امدادهای الهی و اخلاص های شیطانی، متعلق به عالم غیب هستند و برخلاف وراثت و محیط، محکوم به قوانین طبیعت نیستند. (۱) امام صادق در زمینه تأثیر عوامل ماورای طبیعی در تربیت خاطر نشان می کنند: مَا مِنْ مُؤْمِنٍ إِلَّا وَ لِقَلْبِهِ فِي

ص: ۱۹

۱- محمد داوودی، نقش معلم در تربیت دینی، چ ۴، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۰، ص ۹۱.

صَدْرِهِ أُذُنَانِ: أُذُنٌ يَنْفُثُ فِيهَا الْمَلَكُ وَ أُذُنٌ يَنْفُثُ فِيهَا الْوَسْوَاسُ الْخَنَاسُ فَيُؤَيِّدُ اللَّهُ الْمُؤْمِنَ بِالْمَلَكِ؛ (= قلب هر مؤمنی که در سینه او قرار دارد، دو گوش دارد: گوش‌های که فرشته در آن زمزمه می‌کند و گوش‌های که وسواس خناس «شیطان» در آن می‌خواند؛ پس خداوند متعال انسان مؤمن را با فرشته تأیید می‌کند.)^(۱)

مهم‌ترین عامل ماورای طبیعی که در تربیت دینی انسان مؤثر است، امدادهای غیبی الهی است. خداوند کریم در قرآن می‌فرماید: «إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَ الَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ يَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَادُ»؛ (= درحقیقت، ما پیامبران خود و کسانی را که ایمان آورده‌اند، در زندگی دنیا و روزی که گواهان برپای می‌ایستند، قطعاً یاری می‌کنیم.)^(۲) بر این اساس، خداوند به صورت‌های گوناگون به مؤمنان امداد می‌رساند: گاه، امداد الهی قوت قلب بخشیدن و

ص: ۲۰

۱- محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۶۷، ص ۴۸.

۲- ۲. غافر، ۵۱.

ثبات قدم دادن به مؤمنان در برابر دشمنان است، مانند جریان مادر حضرت موسی؛ (۱) گاه، روشن بینی و هدایتی است که خداوند در اختیار برخی قرار می دهد، مانند هدایت اصحاب کهف (۲) و گاه، به صورت فراهم کردن زمینه موفقیت و پیروزی است، همچون پیروزی مسلمانان در جنگ بدر. (۳)

درمقابل، عوامل دیگری نیز به عنوان عوامل اخلاک‌گر وجود دارند که شیطان و یاران او در مسیر تربیت دینی انسان به وجود می آورند. قرآن کریم در این باره می فرماید: «إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُّبِينٌ»؛ (۴) بنابراین، او قسم خورده است که انسان را به هر طریقی که ممکن است،

ص: ۲۱

۱- . قصص، ۱۰.

۲- . کهف، ۱۳.

۳- . آل عمران، ۱۲۳.

۴- . یوسف، ۵.

از راه راست منحرف کند: «قَالَ فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ» (۱)

نکات درخور توجه در این موضوع آن است که انسان باید در اثر تربیت دینی، شرایطی، مانند مجاهدت (تلاش و کوشش در راه خدا) و اخلاص و صبر را فراهم سازد تا امداد الهی شامل او شود.

۲.۴. تعامل وراثت و محیط

محیط (۲) نیز به عنوان عاملی در پیدایش ویژگی های مؤثر در تربیت دخیل است. این ویژگی ها عبارت اند از: ۱. برخی صفات اخلاقی و حالات روانی، مانند غفلت از خدا یا توجه به خدا؛ ۲. برخی

ص: ۲۲

۱- ۵. ص، ۸۲.

۲- محیط شامل تمامی متغیرهای خارج از وجود فرد می شود که از آغاز باروری و انعقاد نطفه تا هنگام تولد و سپس، تا هنگام مرگ، انسان را دربرمی گیرد و بر او تأثیر می گذارد یا از وی تأثیر می پذیرد؛ بنابراین، محیط به دو بخش محیط پیش از تولد (درون رحم) و محیط بعد از تولد تقسیم می شود که محیط دوم بسیار گسترده است و عوامل متنوعی را دربرمی گیرد که شامل محیط طبیعی و اجتماعی است نک: علی مصباح و دیگران، پیشین، ص ۱۹.

حالات جسمانی، مانند سلامت، مرض، قوت و ضعف بدنی؛^۳ برخی توانایی های ذهنی، مانند تیزهوشی یا کند هوشی. البته تأثیر خاص هر محیط بر ویژگی های جسمی و روحی انسان تردید پذیر نیست؛ با این حال، گستردگی دامنه این تأثیر درخور تأمل است.

از سوی دیگر، این تأثیرات از محیط جدایی پذیرند و عواملی، همچون نوع فرهنگ و چگونگی تعامل مردم با یکدیگر نیز در آن مؤثر است. به هر حال، جای تردید نیست که هر محیط طبیعی تأثیرات خاصی بر انسان و ویژگی های او دارد که می تواند آسان کننده یا دشوار کننده تربیت فرد باشد.

وراثت هم به سه صورت ممکن است بر تربیت دینی مؤثر باشد: (۱)

۱. وراثت می تواند زمینه تربیت دینی را در کودک فراهم سازد یا به عکس، نابود کند

ص: ۲۳

۱- محمد داوودی، نقش معلم در تربیت دینی، ص ۹۷ و ۹۸.

و کودک را تربیت پذیر یا تربیت ناپذیر کند. کودکانی که در اثر اختلال های وراثتی، به عقب ماندگی ذهنی یا دیوانگی مبتلا می شوند، تربیت پذیر نیستند؛ از سوی دیگر، کودکانی که از نظر ذهنی و روانی در حد متوسط یا عالی هستند، استعداد پذیرش تربیت دینی را به آسانی دارند.

۲. گاه وراثت تأثیر مستقیمی بر آموزش معارف دینی دارد، به گونه ای که میزان بهره هوشی هر کودک بر میزان پیشرفت آن ها در تربیت دینی اثر می گذارد. کودکانی که از بهره هوشی بیشتر برخوردارند، می توانند به مدارج برتری از رشد و کمال دینی برسند. میزان توانایی فرد در فهم معارف دینی، بر دیگر ابعاد تربیت دینی، از جمله عبادات و اعتقادات و صفات اخلاقی تأثیر گذار است.

۳. وراثت موجب پیدایش برخی صفات در فرد می شود که می تواند کار تربیت دینی را آسان یا دشوار سازد. برای مثال، اگر کودکی از طریق وراثت، صفاتی، همچون شجاعت و

نجابت و خونسردی را داشته باشد، بخشی از تربیت اخلاقی مدنظر اسلام را داراست؛ اما اگر به عکس، صفاتی، مثل بزدلی و رذالت یا عصبانیت را به صورت موروثی داشته باشد، تربیت دینی او دشوار می شود. در این صورت، در تربیت دینی این فرد باید ابتدا صفات ناشایست را از وی زدود و سپس، فضایل اخلاقی مطلوب را در وی ایجاد کرد.

نکته اساسی و درخور توجه آن است که با وجود کنش متقابل بین عوامل محیطی و جنبه های ارثی، این عوامل همیشه تعیین کننده نیستند؛ بلکه تعامل وراثت و محیط در قلمرو رفتارهای اختیاری انسان، نقش زمینه ساز دارد و عامل تعیین کننده، اراده و انتخاب شخص است. (۱) به همین دلیل، نقش سه عامل وراثت و محیط و اراده را در تعبیرات قرآن کریم درباره حضرت مریم، با وجود داشتن کمال اختیار ملاحظه می کنیم. (۲) بر همین

ص: ۲۶

۱- ۱. علی مصباح و دیگران، پیشین، ص ۲۴۳.

۲- ۲. آل عمران، ۳۷؛ تحریم، ۱۲؛ هود، ۴۶.

اساس، اسلام درباره انتخاب همسر و مسائل تولید نسل، دستورالعمل هایی پیشنهاد داده است که برخی از آن ها عبارت اند از:

۱. افراد باید به تبعیت از قانون وراثت، همسری برای ازدواج انتخاب کنند که تمامی اوصاف و سجایای اخلاقی و تربیتی شایسته را برای تربیت دینی فرزندان داشته باشد؛

۲. همسران برای تولید نسلی سالم و صحیح، درخصوص انتخاب اوقات آمیزش از نظر کراهت و نحوست، دقت بیشتری کنند؛

۳. هیچ یک از والدین، غذای حرام و حتی شبهه ناک نخورند و بر تأثیرپذیری فرزندشان از نوع تغذیه و اخلاق و روحیات مادر در دوران بارداری و شیردهی اهمتامی ویژه داشته باشند.

۲.۵. خانواده

خاطرنشان می کنیم که کودک تا سن جوانی، بیشتر اوقات خود را در خانواده می گذراند و از نظر مالی و عاطفی به والدین خود وابسته است و از آنجا که در سنین کودکی و نوجوانی

، تربیت پذیری فرزند بیش از دیگر دوره های زندگی است، نقش خانواده در تربیت دینی انکارناپذیر و بسیار گسترده تر از دیگر عوامل است.

در این بین، مسئولیت والدین در تربیت فرزند و انتخاب شیوه تربیتی مناسب، بسیار سرنوشت ساز است؛ تا حدی که روش ها و الگوهای تربیتی آن ها به طور مستقیم با ویژگی هایی رابطه دارد که مایل اند این ویژگی ها در فرزندشان وجود داشته باشد؛ بنابراین، چگونگی رابطه میان اعضای خانواده و نحوه ارتباط والدین با فرزندان، در شکل گیری شخصیت آن ها اهمیت بسیاری دارد.

از نگاه آموزهای دینی، بهترین مدل، مدل تربیتی خانواده های مقتدر است. امیرالمؤمنین در این زمینه می فرمایند: *أَكْرُمُوا أَوْلَادَكُمْ وَ أَحْسِبُوا آدَابَهُمْ يُعْفَرُ لَكُمْ*؛ (= فرزندانتان را گرامی دارید و خوب تربیت کنید تا خداوند شما را بیامرزد.) (۱) این فرمایش حضرت گواهی بر لزوم شخصیت دادن

ص: ۲۸

۱- . شیخ حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۲۱، ص ۴۷۶.

به فرزندان است؛ زیرا امام درعین اینکه احترام به فرزندان را ضروری دانسته اند، بر الگودهی شایسته به آنان و طرز رفتار درست با آن ها نیز تأکید ورزیده اند. امام رضا نیز از شیوه مؤثر احترام به فرزند در تربیت حضرت جواد تا جایی بهره می بردند که ایشان را با نام صدا نمی زدند؛ بلکه بیشتر با کنیه که نزد عرب نشان بزرگداشت و احترام است، ایشان را خطاب می کردند. (۱)

در توضیح این مطلب باید بگوییم که منظور از خانواده مقتدر، خانواده ای است که کودک را به شیوه ای اطمینان بخش و قاطع آزاد می گذارد. در چنین خانواده ای، والدین فرزند را به استقلال و آزادی فکری تشویق می کنند، درعین اینکه نوعی محدودیت و کنترل نیز بر فرزند اعمال می شود. در چنین خانواده ای، اظهار نظر و ارتباط کلامی وسیعی در تبادل

ص: ۲۹

۱- محمد باقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۵۰، ص ۱۹.

کودک با والدین وجود دارد و گرمی و صمیمیت و محبت بین آن‌ها در حد چشمگیری است. از ویژگی‌های این گونه خانواده‌ها، داشتن انضباط به همراه رفتار خودمختارانه است. هرگاه والدین کودک را از چیزی منع کنند یا از وی انتظاری خاص داشته باشند، برای او مسئله را خوب تبیین کرده و دلیل آن را نیز مطرح می‌کنند.

در چنین خانواده‌ای تقسیم کار نیز وجود دارد: هر یک از اعضا مسئولیتی به عهده می‌گیرد و در تصمیم‌گیری‌ها و تقسیم درآمدها، رفت و آمدها، روش زندگی و دیگر مسائل، براساس مشورت و پیروی از مبنای عقلی و مصلحت‌اندیشی رفتار می‌کند. اساس کار این نوع از خانواده‌ها آن است که همه افراد خانواده درخور احترام‌اند و صلاحیت اظهارنظر درباره مسائل و مشکلات مربوط به خود را دارند؛ بنابراین، در تصمیماتی که درباره آن‌ها می‌گیرند یا کاری که به آن‌ها مربوط است، حق دخالت دارند و در تصمیم‌گیری‌ها، عاقلانه وظیفه خود را انجام می‌دهند. نوعی روش عقلایی در تمام شئون زندگی این خانواده‌ها وجود دارد

و اساس این نوع زندگی، بر همکاری و همیاری است. بین اعضای چنین خانواده ای مشورت وجود دارد؛ ولی تصمیم نهایی را پدر می گیرد و برای تصمیمات خود، دلیل قانع کننده ای دارد.^(۱)

در سیره تربیتی امام رضا نیز چنین آمده که ایشان با واگذارن مسئولیت ها به فرزند خود، قدرت مدیریت و رهبری را در او تقویت کردند و نیز زمینه استقلال و خوداتکایی وی را فراهم ساختند. حنان بن سدیر می گوید: «...حضرت جواد با اینکه کودک و نوجوان بود، پیوسته اداره کارهای حضرت رضا را در مدینه به عهده داشت و به خادمان حضرت امر و نهی می کرد و هیچ یک از خدمتگزاران با وی مخالفت نمی کرد.»^(۲) این بدان معناست که

ص: ۳۱

۱- علی مصباح و دیگران، روان شناسی رشد با نگرش به منابع اسلامی، ج ۲، ج ۳، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۵، ص ۸۷۰ تا ۸۷۴.

۲- ۱. عزیزالله عطاردی، مسند الامام الرضا، ج ۱، ص ۲۱۴.

حضرت جواد مدیریت خوبی داشتند و آن‌ها با ایشان مخالفت نمی‌کردند. با توجه به این مطالب درمی‌یابیم که خانواده تأثیر مثبت یا منفی در تربیت فرزند دارد که برخی از ابعاد این تأثیرات عبارت‌اند از: (۱)

۱. خانواده در تعیین داشته‌های وراثتی فرزند مؤثر است. بهره‌هوشی و توانایی‌های جسمانی و برخی صفات شخصیتی از راه وراثت به فرزندان منتقل می‌شود. افزون بر این، نوع اعمال و رفتار و تغذیه پدر و مادر پیش از انعقاد نطفه کودک و پس از آن، به طور مستقیم بر تربیت دینی کودک تأثیر می‌گذارد.

۲. نوع عکس‌ها و پوسترهایی که بر دیوار خانه نصب می‌شود، در تربیت کودک مؤثر است. همچنین نوع برنامه‌های صوتی و تصویری و نیز نوع کتاب‌ها و مجلاتی که والدین به خانه

ص: ۳۲

۱- محمد داوودی، نقش معلم در تربیت دینی، ص ۱۰۱ تا ۱۰۳.

می آورند و خود و دیگر اعضای خانواده استفاده می کنند، به طور مستقیم یا غیرمستقیم، بر تربیت دینی کودک تأثیر می گذارد.

۳. نوع سخنان و گفت و گوهایی که در خانواده، میان والدین و دیگر اعضا مطرح می شود، همچنین لحن سخن گفتن که همراه با الفاظ احترام آمیز باشد یا زشت و رکیک، بر تربیت دینی کودک تأثیر می گذارد و نگرش او را به دین شکل می دهد.

۴. نوع رفتارهایی که در خانواده صورت می گیرد نیز بر تربیت دینی کودک تأثیر می گذارد. از آنجاکه فرزندان به ویژه در سنین خردسالی، به شدت از رفتارهای والدین خود تقلید می کنند، نوع رفتار والدین در شکل گیری شخصیت دینی و اخلاقی و اجتماعی کودک بسیار مؤثر است. والدینی که اهل نماز، روزه، دعا، قرآن و توسل به اهل بیت باشند، فرزندان آن ها نیز خود به خود این رفتارها را از آنان فرامی گیرند.

۵. نوع تلقی ها و انتظارات والدین و خانواده از تربیت کودک نیز در شکل گیری شخصیت

دینی کودک تأثیر بسزایی دارد؛ یعنی خواست والدین مبنی بر اینکه فرزندشان متدین تربیت شود یا خیر یا چه اندازه به آموزه های دینی پایبند باشد.

۶. میزان کنترل والدین بر رفتار کودکان و راهنمایی مناسب آن ها در مسائل دینی نیز نقش مهمی در تربیت دینی آنان دارد. والدینی که کودکان خود را در زمینه های مختلف اعتقادی و عبادی و اخلاقی زیر نظر دارند و در مواقع لازم، مسائل ضروری را به آنان آموزش می دهند یا منابع لازم را در اختیار آنان قرار می دهند، فرزندانشان در مسائل دینی موفق اند.

۷. نوع روابط خانوادگی نیز تأثیر بسیاری در تربیت دینی فرزندان دارد. خانواده ای که با افراد و خانواده های متدین که از نظر اخلاقی سالم اند، رفت و آمد دارند، فرزندان آنان نیز با الگوها و اندیشه ها و دوستان شایسته ای آشنا می شوند که تأثیر مثبتی بر تربیت دینی آنان بر جای می گذارند. به عکس، ارتباط خانواده با خانواده ها و افرادی که پایبندی چندانی به دین ندارند، تأثیری منفی بر تربیت فرزندان خواهد داشت

مدرسه به عنوان نهادی اجتماعی، اجزایی (۱) دارد که هر یک تأثیرات خاص بر نوع رفتارها، نگرش ها، باورها و شناخت های دینی کودکان می گذارد. این تأثیرات ممکن است مثبت یا منفی باشد. برنامه درسی یا محتوایی که به کودکان آموزش داده می شود، ممکن است با شناخت ها، باورها، نگرش ها، ارزش ها و رفتارهای دینی سازگار یا متعارض باشد. نوع برخورد برنامه درسی با دین و تربیت دینی، تأثیراتی متفاوت بر تربیت دینی دانش آموزان دارد؛ برای مثال، اگر در برنامه درسی مدارس، آموزش های دینی جایی نداشته باشد، این تصور به دانش آموزان القا می شود که دین و آموزه های دینی به اندازه نجاری و بنایی نیز ارزش ندارد. از سوی دیگر، گاه ممکن است مدارس در تربیت دینی به آموزش همه ابعاد دین نپردازند یا

ص: ۳۵

۱- این اجزا عبارت اند از: برنامه درسی، ساختار اداری، ظاهر فیزیکی و ساختمان مدرسه، تعامل معلم و دانش آموزان و نیز تعامل دانش آموزان با یکدیگر در مدرسه.

به تربیت دینی، به چشم موضوع فرعی و کم اهمیت بنگرند. در این صورت، کودکان با تصور اینکه دین بسیار کم اهمیت است، فقط برای رفع تکلیف بدان می پردازند که موجب می شود تأثیری زیان بار بر تربیت دینی آن ها بگذارد. (۱)

متأسفانه از جمله غفلت های بسیار بزرگ که در زمینه آموزش دینی، در جامعه ما صورت گرفته و به آن لطمه های فراوان وارد آورده، بی توجهی به روان شناسی افراد تحت تربیت است؛ حال آنکه در روایات اسلامی، شواهد گوناگونی وجود دارد که بزرگان دین ما از دیرباز به این موضوع مهم عنایت داشته اند.

توصیه های مکرر نویسندگان کتب و مقالات به معلمان، در زمینه تناسب مواد آموزشی دینی با ظرفیت های روان شناختی کودکان، باعث شد که رونالد گلدمن تحقیقات وسیعی

ص: ۳۶

۱- محمد داوودی، نقش معلم در تربیت دینی، ص ۱۰۴.

درباره رشد و تکامل تفکر دینی کودکان آغاز کند. (۱) محرک وی در این تحقیقات، اشتباهات بزرگی بود که کودکان در تعبیر شنیده های خود می کردند؛ زیرا کودکان همواره واژه های متون دینی را برحسب تجربیات خود معنی می کنند و این مسئله گاه چنان تأثیرات منفی به همراه دارد که ممکن است تأثیرات آن تا سالیان متمادی باقی بماند. بنابراین، شایسته است دست اندرکاران تعلیم و تربیت دینی به رشد مفاهیم گوناگون دینی کودکان (رشد تفکر دینی) توجه دقیق و عمیق کنند تا راه برای گزینش روش های مناسب آموزش دینی و زمان طرح برخی عقائد و مسائل دینی هموار شود.

باز بودن یا بسته بودن ساختار مدیریتی مدرسه نیز امکان بروز استعدادها و خلاقیت یا بالقوه ماندن آن ها را به دنبال خواهد داشت. نوع رفتار کادر اداری مدرسه آثار تربیتی خاص

ص: ۳۷

۱- نک: ناصر باهنر، آموزش مفاهیم دینی همگام با روان شناسی رشد، چ ۹، تهران: بین الملل، ۱۳۸۷، ص ۶۷.

دارد که ممکن است با نوع ارزش‌ها و نگرش‌ها و رفتارهای مطلوب در تربیت دینی سازگار یا مغایر باشد. (۱) ساختار ظاهری مدرسه و نوع وسایل و تجهیزات استفاده شده در آن نیز تأثیرات خاصی بر شکل‌گیری نگرش‌ها و رفتارهای دانش‌آموزان دارد که ممکن است نگرشی خاص به آنان القا کند و تأثیر مثبت یا منفی بر تربیت دینی دانش‌آموزان بگذارد. (۲)

هدف اصلی تعاملات معلمان و دانش‌آموزان تربیت علمی دانش‌آموزان است؛ ولی این تعامل بر نوع رفتارها، نگرش‌ها، ارزش‌ها و باورها و در نتیجه، بر شکل‌گیری شخصیت آنان نیز تأثیر می‌گذارد؛ به صورتی که نگرش‌ها، ارزش‌ها، باورها و شناخت‌های دینی کودکان را تقویت یا تضعیف می‌کند. از سوی دیگر، ویژگی‌های فردی و شخصی معلمان نیز باعث می‌شود که

ص: ۳۸

۱- محمد داوودی، نقش معلم در تربیت دینی، ص ۱۰۴.

۲- پیشین، ص ۱۰۵.

دانش آموزان از آن‌ها در زمینه‌های مختلف الگو بگیرند.^(۱) گروه‌های دوستی دانش‌آموزی نیز از راه‌های مختلفی، نظیر تأیید یا رد برخی ارزش‌ها و رفتارها و باورهای یکدیگر، بر اعضا تأثیر می‌گذارند که ممکن است تأثیری مثبت یا منفی در تربیت دینی فرزند داشته باشد.^(۲)

۲.۷. گروه همسالان

تو اول بگو با کیان دوستی *** من آنگه بگویم که تو کیستی

هر انسانی به معاشرت با دوستان و همسالان خود نیاز دارد؛ زیرا احساس تعلق و وابستگی به دیگر انسان‌ها از نیازهای اساسی فردی است که در زمینه‌های مختلف، از جمله رابطه با همسالان، بروز می‌کند و بر رشد روانی و جسمی و تربیتی و بالاخره شکل‌گیری شخصیت فرد تأثیر می‌گذارد.

ص: ۳۹

۱- . پیشین، ص ۱۰۶.

۲- ۲. پیشین، ص ۱۰۷.

پیامبر می فرماید: **الْمَرْءُ عَلَى دِينِ خَلِيلِهِ وَ قَرِينِهِ**؛ (= هرکسی بر دین دوست و رفیق خود است.) (۱) تأثیر معاشرت با دوستان و همسالان بر کودکان شدیدتر است و ممکن است منفی یا مثبت باشد؛ زیرا هنوز ساختار شخصیتی کودک به طور کامل شکل نگرفته است.

دوستان و همسالان از چند راه بر رفتار و نگرش و شخصیت دینی فرزندان تأثیر می گذارند:

۱. با الگودادن؛

۲. تقویت یا تنبیه: اگر گروه همسالان رفتاری را تقویت کند، آن رفتار در فرد تثبیت می شود؛ به عکس، اگر گروه همسالان رفتاری را تأیید نکند و کودک به سبب آن مسخره یا طرد شود، آن رفتار حذف می شود؛

۳. گاه موقعیت کودک در گروه همسالان نیز باعث قوت یا ضعف خودپنداره وی می شود؛

ص: ۴۰

۴. دیگر آنکه گروه همسالان منبع اطلاعاتی هستند که بر نگرش دینی کودک و تعیین سلیقه وی تأثیر می گذارند.

با توجه به این مطالب، شایسته است که والدین توجه کنند که دوستی فرزندان در دوره کودکی، فقط رفاقت ساده ای است که بر اثر اشتراک عادات و به خصوص بازی ایجاد می شود؛ اما به سبب وابستگی عمیق فرزند به خانواده و تداوم نیافتن دوستی های وی با دیگران، امکان کنترل مستقیم بر رفتارها و ارتباطات وی با دیگران به راحتی فراهم است. در مقابل، در دوران نوجوانی، هم زمان با تضعیف پیوند بین والدین و فرزندان، ارتباط آن ها با همسالان و دوستان به گونه ای افزایش می یابد که ممکن است اعمال کنترل شدید و دخالت های نابجای والدین، به مهم ترین عامل مشکل ساز در روابط فرزند و والدین تبدیل شود.

والدین می توانند ضمن حفظ موضع برتر خود، با درک نیازهای فرزندان، برای کمک به آن ها ابراز اشتیاق کنند و اجازه بروز دادن احساسات مختلف را به آنان بدهند که این میسر

ص: ۴۱

نمی شود، مگر با ایجاد ارتباط قوی با فرزند و نظارت و کنترل غیرمستقیم بر دوستی ها و ارتباطات وی. برای مثال، والدین برای کنترل ارتباطات فرزند با همسالان می توانند با دعوتی ساده از دوستان وی، با آن ها آشنا شوند تا با اطلاع از علایق و خواسته های دوستان او، وضعیت بهتری برای درک کردن وی فراهم سازند.

۲.۸. نهادهای دینی و فرهنگی

حضور فرزندان در مؤسسات دینی و فرهنگی، مثل مساجد، هیئت های مذهبی، مجالس روضه و فرهنگ سراها علاوه بر آنکه نقش آموزشی دارد، نقش تربیتی نیز دارد؛ به گونه ای که می توان در این اماکن، با آموزش اخلاقیات، آداب و رسوم، قوانین و هنجارهای اسلامی، به هویت اسلامی کودکان شکل داد تا در تربیت دینی آنان تأثیر بسزایی داشته باشد.

۲.۹. وسایل ارتباط جمعی

مراد از وسایل ارتباط جمعی، رادیو، تلویزیون، مطبوعات، سینما و اینترنت است. از آغاز

دهه ۱۹۷۰، استفاده از رادیو و تلویزیون برای تربیت دینی در سطح جهانی، به صورت بی سابقه ای گسترش یافته است؛ درحالی که پیش تر، در بسیاری از کشورها، برنامه سازان فقط گاهی برنامه های دینی را در رادیو و تلویزیون نمایش می دادند. (۱)

در مجموع، می توان گفت که نفوذ این وسایل ارتباطی از نفوذ خانواده و مدرسه و همسالان نیز بیشتر است. این وسایل ارتباطی با ارائه الگو و اطلاعات و نگرش های خاص راجع به موضوعات مختلف، ممکن است تأثیر مثبت یا منفی بر تربیت دینی کودکان و شکل گیری شخصیت آن ها بگذارند.

آمارهای رسمی نشان می دهد که افراد ایرانی نزدیک به چهار ساعت و نیم در روز، تلویزیون مشاهده می کنند و این میزان در کشورهای دیگر به شش ساعت می رسد. میزان

ص: ۴۳

۱- ۱. عبدالرضا ضرابی، مجموعه مقالات تربیتی، چ ۱، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۸، ص ۹۷

استفاده از اینترنت و اتاق های چت را در برخی کشورها، بیش تر از این گزارش کرده اند.^(۱)

حال اگر محتوایی که از طریق وسایل ارتباط جمعی ارائه می شود، مفید و سازنده باشد، تأثیر خوبی بر فرزندان می گذارد و می تواند زمینه ساز تربیت دینی وی باشد؛ ولی اگر محتوای ارائه شده مضر باشد، تأثیر سوئی بر رفتارها، نگرش ها و شخصیت آنان بر جای خواهد گذاشت. امام خمینی در این زمینه می فرماید: «در زمان طاغوت، همه این دستگاه ها «رادیو و تلویزیون و دستگاه آموزشی» دستگاه هایی بود که جوان های ما را خواب می کرد. همه را می خواست از سرنوشت خودشان غافل کند؛ در صورتی که سینما برای این مقاصد شومی که این ها در این مدت طولانی طرح ریزی کرده بودند، نبوده. این ها چیزهایی است که آموزشی است. رادیو، تلویزیون یک دستگاه آموزشی است.»^(۲)

ص: ۴۵

۱- گروه روان شناسی، تقویت نظام خانواده و آسیب شناسی آن، ج ۲، چ ۳، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۸، ص ۲۰۱

۲- ۱. امام خمینی، صحیفه نور، ج ۵، ص ۲۱۰.

اشاره

مراد از روش های تربیتی، شیوه ها و رفتارهایی است که مربی برای تحقق بخشیدن به اهداف تربیتی، به کار می بندد. درحقیقت، روش های تربیتی مظهر و نمود کار تربیت اند و بخش بزرگ موفقیت مربی و یک نظام تربیتی، درگرو شیوه هایی است که برای رسیدن به اهداف تربیتی به کار می گیرند.

۳.۱. روش های خاص

اشاره

روش هایی هستند که اغلب، یا در بُعد ایجاد و تثبیت خصلت و رفتاری مطلوب و پسندیده به کار می رود یا در بُعد حذف و کاهش رفتار و صفتی ناپسند. دو دسته کلی از این روش های تربیتی عبارت اند از: ایجاد و اصلاحی.

مراد از روش های ایجادی، روش هایی است که در ایجاد رفتاری تازه یا تداوم و تثبیت رفتارهای نیک و درست به کار می رود. این روش ها عبارت اند از:

۱. تربیت الگویی: در این روش، مربی برای ترغیب فرد تربیت پذیر به انجام دادن یا تداوم عملی و نیز دارا شدن صفتی پسندیده، تربیتی به کار می گیرد تا فرد تربیت پذیر بتواند شخصی را که در نظرش مهم و محبوب است، در حال انجام دادن آن عمل و رفتار ببیند یا نتیجه صفت و خصلت او را مشاهده کند.

بر این اساس، «الگوها می توانند گاه عینی و مستقیم و گاهی نیز تاریخی و غیرمستقیم باشند. نقلِ فعالیت ها و منش تربیتی چهره های مورد احترام و اعتبار، از نوع ارائه الگوی غیرمستقیم است؛ اما همان گونه که مشاهده الگوی عینی نقش تهییجی دارد، اطلاع و

آگاهی از الگوهای معتبر تاریخی هم این نقش را ایفا می کند.»(۱)

تأثیر عمیق و جدی الگو مبتنی بر روحیه تقلید و همانند سازی در انسان است که قرآن نیز در آیه ۳۱ سوره مائده، ضمن بیان داستان قابیل و درماندگی وی در پنهان سازی جسد برادرش به آن اشاره می کند. در روان شناسی امروز نیز می توان از سازوکارهای تربیتی معصومان استفاده کرد که این کار گونه ای الگوسازی است؛ به ویژه، در معتقدان به منزلت والای آنان، نقش تهییجی و ترغیب کننده روانی دارد. البته بحث های دیگری نیز در خصوص این موضوع امکان مطرح شدن دارد که به دلیل اختصار به آن نپرداختیم.

۲. بشارت دادن: مربی در این روش، با آگاهی دادن از نتایج و ثمرات کارهای نیک و خوب به مترقی، شوق و انگیزه کافی برای انجام دادن عمل را در او فراهم می سازد و آن چنان

ص: ۴۸

۱-۱. سیدعلی حسینی زاده، پیشین، ص ۲۶.

سروری در وی ایجاد می کند که اثر و نتیجه آن در ظاهر و صورت او آشکار می شود. در بحث تربیت دینی، گاه ممکن است تکالیف تربیتی مستلزم تحمل مشقات و سختی هایی باشد و رغبت و انگیزه لازم را در مرتبّی فرونشاند؛ لذا برای کاهش احساس این دشواری و جایگزینی امید و عشق به جای آن، باید از روش بشارت دادن استفاده کرد.

۳. تشویق: این روش در روان شناسی «تقویت» نام دارد. در این روش، پس از آنکه فرد تحت تربیت، رفتاری مطلوب از خود نشان داد، مربی به منظور افزایش و تکرار و تثبیت عمل و رفتار او، به او محرک مطلوبش را ارائه می دهد. ویلیام جیمز در این باره می گوید: «عمیق ترین انگیزه در نهاد آدمی، عطش تحسین شدن است.»^(۱)

تشویق به صورت های گوناگون گفتاری و کلامی یا عملی و فعلی می تواند انجام شود که

ص: ۴۹

۱- ۱. حسین دهنوی، نسیم مهر، ج ۲، چ ۶، قم: خادم الرضا، ۱۳۸۵، ص ۵۰.

در سیره پیامبر و ائمه معصوم نیز به چشم می خورد. ذکر اوصاف مؤمنان در قرآن و روایات و وعده های الهی به بهشت و پاداش اعمال نیکوکاران، جلوه هایی از تشویق در فرهنگ اسلامی به شمار می روند. محققان برای اینکه امر تشویق همگام با اصول تربیتی صحیح باشد و زیان و خطری برای فرد و جامعه به بار نیاورد، نکاتی را یادآوری کرده اند.^(۱) این نکات از این قرارند:

۱. مربی تا حد ممکن از ظهور چشمگیر جنبه های مالی تشویق پیشگیری کند؛ زیرا غفلت از این مسئله، فرد را به سوی دنیاخواهی سوق می دهد؛

۲. مربی دقت کند که تشویق بیش از اندازه نباشد که در غیراین صورت، زیانش بیش از نفع آن خواهد بود؛

ص: ۵۰

۱- ۱. عباس اسماعیلی یزدی، فرهنگ تربیت، قم: مسجد مقدس جمکران: ۱۳۸۲، ص ۱۰۸.

۳. بهتر است تشویق مکرر نباشد که با تکرار، از ارزش آن کاسته خواهد شد؛

۴. تشویق نباید حالت رشوه و تملق به خود بگیرد؛

۵. تشویق در هر کاری، باید متناسب با آن کار و درخور شأن شخص باشد؛

۶. مریان بهتر است در تشویق، مسائل اجتماعی و مقررات دینی و معتقدات فرهنگی را در نظر بگیرند؛

۷. لازم است مربی برای کارهایی شیوه تشویق را به کار گیرد که خطر و زیان فردی و اجتماعی به بار نیاورد؛ همچنین بهتر است افراد را به کارهایی ترغیب کند که شرع نیز آن را تأیید می کند.

۲.۳.۱. روش های اصلاحی

روش های اصلاحی به آن دسته از روش های تربیتی می گویند که هدف از آن ها، حذف یا

کاهش رفتاری ناپسند، اعم از رفتار ظاهری یا مسائل درونی، همچون تفکرات ناصحیح و ناپسند است. برخی از این روش ها عبارت اند از:

۱. تغافل: یکی از نیازهای معنوی و روحی انسان ها این است که مایل نیستند دیگران از خطا و اشتباهات آن ها مطلع شوند و از این راه، خواهان عزت نفس خویش اند. در این بین، انتساب به غفلت از روش های نیکوی برخورد با مرتبی است، البته در صورتی که خطای وی ناچیز و اندک باشد؛ یعنی مرتبی باید فرض را بر آن بگذارد که صدور چنین عملی از این فرد، از سر غفلت و ناآگاهی به عواقب سوء آن عمل بوده یا اصولاً از قبح و زشتی آن اطلاعی نداشته یا بر فرض اطلاع، سهواً و ناخواسته چنین عملی را انجام داده است.

این شیوه تربیتی آثار مهمی دارد که برخی از آن ها عبارت اند از: اول، حرمت مرتبی محفوظ می ماند، به ویژه اگر در نهان خطا کرده باشد، فرصتی برای تجدید نظر می یابد؛ دوم، قدر و منزلت مرتبی در نزد فرد تحت تربیت حفظ می شود. امیرالمؤمنین می فرماید: عَطُّوا

أَقْدَارَكُمْ بِالْتَّعَافِلِ عَنِ الدَّيْنِيِّ مِنَ الأُمُورِ؛ (= قدر و منزلت خویش را با تغافل گرامی بدارید.) (۱)

۲. انذار: این روش در نقطه مقابل روش ترغیب و بشارت است و مراد آن است که فرد تربیت پذیر را از نتایج سوء عمل خود آگاه سازیم. توجه به این نکته خالی از لطف نیست که انذار به معنای آگاهی دادن از مجازات و پیامد سوء عمل است؛ برخلاف وعید که به معنای وعده مجازات و کیفر در صورت ارتکاب عمل ناشایست است.

۳. محروم سازی و جریمه کردن: انسان ها و حتی کودکان تعلقات و دلبستگی های فراوانی دارند. محروم سازی روشی است که در آن، متریبی به سبب انجام دادن رفتاری ناصواب، برای مدتی معین، از دریافت آنچه مطلوبش است و بدان رغبت دارد، بازداشته می شود. البته باید سه شرط را در این روش مدنظر قرار داد: اول اینکه نباید زمان محرومیت به قدری طول

ص: ۵۳

۱- محدث نوری، مستدرک الوسائل، ج ۱۱۹، ص ۱۸۹.

بکشد که متربی را مأیوس سازد؛ دوم اینکه محرومیت از نیازهای اساسی و اولیه، مثل آب، غذا و...، پسندیده نیست؛ سوم اینکه فرد تحت تربیت را باید از چیزی محروم کرد که به آن رغبت و علاقه داشته باشد؛ و آنگاه اگر خود متربی به محرومیت از چیزی، مثل خروج از کلاس، متمایل باشد، این روش اثرگذار نخواهد بود.

۴. تنبیه: تنبیه در لغت، به معنای آگاهانیدن و بیدار کردن و واقف کردن به چیزی است. (۱) در اصطلاح، به عملی تنبیه می گویند که لازمه آن، آگاه و هوشیار کردن باشد. چنین مشهور است که تنبیه از نظر روان شناسان مطرود است و باید از آن اجتناب کرد؛ به دلیل آنکه آثار منفی از خود بر جای می گذارد. اما بیشتر دانشمندان و علمای اسلامی تنبیه را از نظر اسلام جایز دانسته اند و برای آن شرایط و حدودی را تعیین کرده اند.

ص: ۵۴

روشن است که تنبیه طبق معنای عام، دورساختن چیزی از ارگانسیم است که فرد خواستار آن است یا دادن چیزی است به او که طالب آن نیست. (۱) تنبیه اقسام گوناگونی دارد که عبارت است از: تغافل، بی‌اعتنایی، تهدید، تحقیر، سرزنش، تمسخر، محروم‌سازی، جریمه، تغییر چهره، روی برگرداندن و تنبیه بدنی؛ اما برطبق معنای خاص، ارائه محرکی آزارنده یا تنبیه‌کننده است (۲) که این نوع تنبیه شامل تغافل و بی‌اعتنایی و محروم‌سازی نخواهد شد. در این بین، تنبیه بدنی یا کتک زدن محل بحث و تردید است.

به هر حال، در بحث تربیت، مباحث بسیاری درباره تنبیه کودکان مطرح است؛ نظیر مقدار و سن تنبیه کودکان و اثر داشتن آن و کسانی که اجازه تنبیه آن‌ها را دارند؛ اما در این فرصت، فقط به ذکر این نکته اکتفا می‌کنیم که روایات معصومان تنبیه کودک را برای تربیت کردن او جایز می‌دانند، گرچه این روش مطلوبیت درجه اول را ندارد؛ یعنی مادامی که برای

ص: ۵۵

۱- ۲. بی‌آر هرگنهان، مقدمه‌ای بر نظریه‌های یادگیری، ترجمه علی‌اکبر سیف، چ ۱۰، تهران: دوران، ۱۳۸۵، ص ۱۱۶.

۲- علی‌اکبر سیف، روان‌شناسی پرورشی، چ ۵، تهران: آگاه، ۱۳۷۰، ص ۲۴۶.

تربیت کودک از روش های دیگر بتوان استفاده کرد، بهتر است از این روش استفاده نشود. چه بسا اگر از روش های دیگر به نحو صحیح استفاده شود، هیچ گاه نیازی به تنبیه کودک احساس نشود؛ ولی در هر حال، اگر از نظر مربی برای تربیت کردن کودک به تنبیه نیاز بود، تنبیه او جایز است و مضرات فرضی، در برابر اصل هدایت و تربیت کودک، اهمیت چندانی ندارد.

در خصوص تنبیه کردن باید نکاتی مدنظر قرار داد تا نتیجه مطلوب بدهد: تنبیه باید بلافاصله بعد از عمل نامطلوب و با توضیح همراه باشد تا مرتبّی بداند که به چه علت او را تنبیه کرده اند؛ همچنین شدت و مقدار تنبیه باید متناسب با عمل نامطلوب باشد. باید به خاطر داشته باشیم که ممکن است تنبیه شونده در برابر تنبیه کننده، از خود واکنش متقابل (پرخاشگری به شخص تنبیه کننده) نشان دهد یا کینه او را به دل بگیرد؛

ضمن

ص: ۵۶

اینکه ممکن است تنبیه در کودکان، علاوه بر صدمات جسمانی، سبب ترس و وحشت و اضطراب آنان شود. نکته آخر اینکه ممکن است زمانی که تنبیه کننده حضور نداشته باشد، کودک رفتار نامطلوب را تکرار کند.

۳.۲. روش های عام

اشاره

روش های عام روش هایی است که هم در بخش تربیت ایجابی و هم در بخش تربیت اصلاحی کارایی دارد. گاه مربی برای تربیت افراد، این گونه روش ها را به کار می گیرد. ارائه شناخت و دیدگاه های لازم، فراهم کردن مقدمات لازم برای بروز عمل، اصلاح شرایط، ایجاد محیط مناسب و... جزو این روش ها هستند.

۱.۳.۲. قصه و داستان گویی

از روش های تأثیرگذار در بحث تربیت، بیان ارزش های تربیتی در ضمن قصه و داستان گویی است؛ زیرا قصه و داستان از چیزهایی است که فرزندان به آن علاقه بسیار دارند و عاملی

ص: ۵۷

مهم در شکل‌گیری شخصیت آن‌ها به شمار می‌رود. روش قصه‌گویی و داستان‌سرایی، روش حسی و تجربی است که تأثیرش از روش عقلی بیشتر است؛ زیرا درک آن برای همه میسر است و نیاز به استدلال عقلی ندارد.

داستان‌ها به صورت ناخودآگاه، شالوده رفتاری خاصی را برای کودکان می‌ریزند با این شرط که اندیشیده و براساس برنامه و مقصدی تهیه شده باشند. بسیاری از شرارت‌ها و ستمکاری‌ها و کج‌روی‌ها از طریق داستان در کودک پدید می‌آید و همچنین بسیاری از جنبه‌های مثبت خلق و خوی آدمی که به علت شنیدن قصه‌ها ایجاد می‌شوند. (۱)

قرآن کریم نیز تاریخ و سرگذشت اقوام و ملل گذشته و بسیاری از اصول و ارزش‌های تربیتی و اخلاقی را به صورت قصه و داستان بازگو کرده است. مربیان تعلیم و تربیت دینی

ص: ۵۰

۱- علی قائمی، پرورش مذهبی و اخلاقی کودکان، چ ۳، امیری، ۱۳۶۴، ص ۱۰۷.

نیز باید از این روش بهره جویند و به این نکته توجه داشته باشند که اگر داستان های انتخابی آن ها با احساسات و عواطف فرزندان هماهنگی و سازگاری داشته باشد، به طور طبیعی تأثیر خود را بر فرزندان خواهد گذاشت.

به طور کلی، وضعیت سنی مخاطب، اوضاع اجتماعی، معتقدات و آداب و رسوم، وضعیت تاریخی و جغرافیایی و مکان قصه گویی، مناسب بودن داستان را مشخص می سازد؛ اما درعین حال، باید برای انتخاب قصه ای خوب و مناسب، نکاتی در نظر گرفت که برخی از آن ها عبارت اند از: (۱)

۱. طرح قصه به گونه ای باشد که در شنونده، انتظار بیافریند، نه آنکه ملال آور باشد؛ ۲. داستان گویی بهانه و وسیله نصیحت های مستقیم و توجیه و تفسیر مسائل بزرگ ترها نباشد؛

ص: ۵۹

۱- ناصر باهنر، پیشین، ص ۲۰۶ و ۲۰۷.

بلکه پیام داستان از خود داستان بجوشد و غیرمستقیم بر مخاطب تأثیر بگذارد؛ ۳. زبان و پیام داستان با سنّ شنونده بیگانه نباشد؛ ۴. از بدآموزی و خرافه به دور باشد؛ ۵. مهم تر از همه، اینکه باید قصه گو سعی کند قصه و داستان برای کودکان فهمیدنی باشد و آن را به اندازه رشد و درک آن ها بیان کند. بر این اساس، لازم است قصه گو نکات بسیاری در قصه گویی مراعات کند.

۲.۳.۲. روش موعظه و نصیحت

بزرگان برای موعظه، معانی متعددی ارائه کرده اند که به دلیل اختصار، به تعریف علامه طباطبایی در این باره بسنده می کنیم. از نظر ایشان، موعظه بیانی است که شنونده را نرم می کند و قلبش را به رقت می آورد. (۱) امروزه، هرگاه سخن از موعظه و نصیحت کردن پیش

ص: ۶۰

می آید و پدر یا معلمی دلسوز درصدد نصیحت و موعظه کردن فرزند و دانش آموز برمی آید، اولین ایرادی که مطرح می شود، این است که موعظه و نصیحت در مخاطبان تأثیری ندارد. می گویند موعظه و نصیحت کردن باد در غربال ریختن و آب در هاون کوفتن است؛ بنابراین، برای تربیت باید روش های دیگری را جست و جو کرد و به کار بست. (۱)

با همه این اوصاف، به شهادت تاریخ، تقریباً همه تمدن ها و نظام های تربیتی از این روش استفاده کرده اند. پندنامه های فراوانی که به صورت نثر یا شعر از گذشتگان به ما رسیده، گواه این مدعاست. نگاهی گذرا به سیره تربیتی معصومان نیز نشان دهنده آن است که آنان از موعظه به عنوان روشی تربیتی استفاده می کردند و این مواعظ نیز مؤثر واقع می شد؛ بنابراین، نمی توان گفت، موعظه به عنوان روشی تربیتی کارایی ندارد. باید

ص: ۶۱

بگوییم که کارسازبودن این روش، همچون دیگر روش های تربیتی، هنگامی است که با شرایط و ویژگی های لازم همراه باشد.

برای آنکه روش موعظه و نصیحت به درستی نقش تربیتی خود را ایفا کند، شایسته است موعظه کننده، خود نمونه عملی از موعظه خویش باشد؛ همچنین موعظه گر زبانی نرم و کین داشته باشد تا سبب رقت و خشیت شود و این احساس را به طرف مقابل منتقل کند که خیرخواه و دوستدار اوست. نکته دیگر اینکه موعظه باید متناسب با حال و وضع مخاطب باشد؛ زیرا معمولاً موعظه های طولانی و تکراری چیزی جز خستگی و ملال به دنبال ندارند. درنهایت، موعظه شونده نیز باید گوش موعظه پذیری داشته باشد و خود را برای پذیرش آن آماده سازد.

ص: ۶۲

نتیجه گیری

مسئولیت والدین در تربیت دینی فرزندان و انتخاب شیوه های تربیتی مناسب، بسیار سرنوشت ساز است تا جایی که می توان گفت روش ها و الگوهای تربیتی آن ها به طور مستقیم با ویژگی هایی رابطه دارد که مایل اند در فرزندشان وجود داشته باشد.

در این میان، اختلاف در اهداف و روش های تربیتی مکاتب فکری و دینی مختلف ایجاب می کند که والدین به تناسب اهداف و اصول و ارزش های دینی خود، با بهره گیری از منابع دینی و تحقیقات و پژوهش های انجام شده، عوامل و روش های مؤثر در زمینه تربیت دینی را شناسایی کنند و شیوه های مناسبی را برای تربیت فرزندان خود برگزینند.

۱. حسینی زاده، سیدعلی، سیره تربیتی پیامبر و اهل بیت (تربیت فرزند)، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۲. ابوطالبی، مهدی، تربیت دینی از دیدگاه امام علی، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
۳. تنه کار، محسن، چگونگی تربیت فرزندان دلخواه، نجابت.
۴. قائمی مقدم، محمدرضا، روش های آسیب زا در تربیت از منظر تربیت اسلامی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۶. محمدیان، مجید، روش های تربیت نوجوانان و جوانان در اسلام، انتشارات خُلق.

بسمه تعالی

هَلْ يَشْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ ه. ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفا علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب «مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱. بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)
۲. تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی
۳. جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه ، تبلت ها، رایانه ها و ...
۴. سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو
۵. گسترش فرهنگ عمومی مطالعه
۶. زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱. عمل بر مبنای مجوز های قانونی
  ۲. ارتباط با مراکز هم سو
  ۳. پرهیز از موازی کاری
  ۴. صرفا ارائه محتوای علمی
  ۵. ذکر منابع نشر
- بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱. چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه
۲. برگزاری مسابقات کتابخوانی
۳. تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و ...
۴. تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...
۵. ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com
۶. تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و ...
۷. راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی
۸. طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و ...
۹. برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)
۱۰. برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)
۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و ... در ۸ فرمت جهانی:

JAVA.۱

ANDROID.۲

EPUB.۳

CHM.۴

PDF.۵

HTML.۶

CHM.۷

GHB.۸

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

ANDROID.۱

IOS.۲

WINDOWS PHONE.۳

WINDOWS.۴

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

در پایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می نمایم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک ۱۲۹/۳۴ - طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

